

***SAMARQAND VILOYATI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA MALAKASINI OSHIRISH
INSTITUTI
TIL VA ADABIYOT TA'LIMI KAFEDRASI***

R.Toshniyozova, L.Mirzohidova

***Bayonlar to'plami
(5-9-sinflar)***

Samarqand-2014

R.Toshniyozova, L.Mirzohidova. Bayonlar to'plami (5-9-sinflar). Uslubiy ko'rsatma. 36 bet, 2014-yil

Taqrizchilar: T.Qurbonov - SamDU , f.f.n., dots.

D.O'rinboyeva – SamVPKQTMOI, f.f.n. dots.

Mazkur uslubiy tavsiyanoma Samarqand VPKQTMOI Ilmiy kengashining 2014-yil 27 -dekabrda bo'lib o'tgan yig'ilishida muhokama etilgan va -sonli qarori bilan nashr etishga ijozat berilgan.

Bayonni baholash mezonlari

O'quvchilarning yozma nutqini shakllantirish va fikr doirasini kengaytirish uchun **bayon**, ayniqsa, ijodiy bayonlar o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Maktab amaliyotida yozma ishning bu turidan ko'p foydalaniladi. Bayonlar badiiy asarni yoki berilgan matnni yozma ravishda qayta hikoyalash xarakteridagi yozma ish turidir. Bayonlardagi matnni qayta bayon qilish to'liq bayon, qisqartirilgan bayon, kengaytirilgan ijodiy bayon tarzida o'tkaziladi. Har uchala xil bayonning ham maqsadi boglanishli nutq o'stirishdir. Lekin kengaytirilgan bayonning inshoga tayyorlashdagi ahamiyati katta. U o'quvchining fikrlash doirasini, fantaziyasi va bayon uslubini o'stiradi va takomillashtiradi. Ushbu bayonlar to'plamida o'quvchilar jamoasining imkoniyati, qobiliyati, iste'dodi inobatga olinib, turli qiyinlik darajasidagi matnlar to'plangan. Shuningdek, ijodiy bayon talabi bilan sinflar kesimida berilgan ba'zi matnlarga so'zlar miqdori kamaytirilgan.

Bayonni baholash uchun quyidagicha me'yor va mezonni joriy qilishni ma'qul ko'rdik.

Matndagi so'zlar miqdori:

5-sinf uchun 100-150;

6-sinf uchun 150-200;

7-sinf 250-300;

8-sinf uchun 300-350;

9- sinf uchun 400-450 va undan ortiq bo'lishi ham mumkin.

«5» ball:

1) mavzu rejaga muvofiq bo'lsa; 2) asar voqealari to'g'ri bayon qilingan bo'lsa; 3) bayon mantiqli va muntazam bo'lsa; 4) so'z boyligi, ifoda qurilishi va uslubi adabiy til talablariga mos bo'lsa; 5) savodxonlikda qo'pol bo'lmagan bitta imlo yoki ishora xatosi bo'lsa; uslubiy xato bo'lmasa.

«4» ball:

1) mavzu reja asosida yozilib, to'liq yoritilgan, lekin kichik nuqsonlarga yo'l qo'yilgan bo'lsa; 2) fikr bayonida muntazamlik qisman buzilgan bo'lsa; 3) so'z tanlashda va ifoda qurilishida har xillik bo'lsa; mazmun va ifodada 1-2 nuqsonga yo'l qo'yilgan bo'lsa; 4) savodxonlikda 2 ta imlo yoki ishorat va 1ta uslubiy xato mavjud bo'lsa; umumiy xatolar soni 4 tadan oshmasa.

«3» ball:

1) mavzu to'liq yoritilmagan bo'lsa, mavzudan qisman chetga chiqilgan bo'lsa; 2) aniq voqealarga izoh berishda nuqsonlarga yo'l qo'yilgan bo'lsa; 3) so'z boyligi va ifoda tuzilishida nochorlik sezilib tursa; 4) savodxonlikda 3 tagacha imlo va ishorat hamda 3 ta uslubiy xatoga yo'l qo'yilgan bo'lsa.

«2» ball:

Asar mazmunini yoritishda nuqsonlar ko'p bo'lsa, ish rejaga mos bo'lmasa, fikr bayonida nuqsonlar bo'lsa; so'z boyligi juda kam bo'lsa, mazmun va ifodada

5-6 tagacha nuqsonlarga yo‘l qo‘yilgan bo‘lsa, savodxonlikda 7 ta imlo, 7 ta gacha ishorat va 7 tagacha uslubiy xatoga yo‘l qo‘yilgan bo‘lsa.

Bayonga 2 ta baho qo‘yiladi: 1 - mazmuniga; 2 – savodxonligiga.

O‘rta maktab dasturini, me‘yoriy grammatika talablarini yaxshi bilgan, baholash mezonidan xabardor bo‘lgan mutaxassisgina yozma ishni talab darajasida tekshirishi va baholashi mumkin.

Hozirgi kunda maktab dasturida xatolarni aniqlashning quyidagi usullari faollashganligi ma’quldir:

1. Xatolarni miqdori va sifati (tip yoki xarakteri) jihatidan aniqlash.
2. Xatolarning miqdori va xususiy (individual)ligini aniqlash.
3. Xatolarni o‘tilgan yoki o‘tilmagan qoidalarga oidligi jihatidan aniqlash.

Xatolarni miqdor jihatidan aniqlash o‘quvchilarning umumiy savodxonlik darajasini belgilash uchun qulay bo‘lib, bilimini oshirishda amaliy qiymatga ega emas. O‘quvchilar bilimini oshirish va mustahkamlash, malakasini kengaytirishda esa xatolar sifati (tipi va xarakteri)ga e’tibor berish muhim ilmiy-metodik va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Har bir baho uchun me‘yor va mezonni belgilashda xatolarning xarakteri, tipi va miqdori hisobga olinadi. Bu jihatdan ular quyidagicha guruhlanadi:

a) qo‘pol va qo‘pol bo‘lmagan xatolar; b) bir xil yoki har xil tipdagi xatolar; v) takroriy yoki tasodifiy xatolar; g) o‘tilgan mavzuga doir yoki tegishli bo‘lmagan xatolar.

Qo‘pol (jiddiy) va qo‘pol bo‘lmagan (juz’iy) xatolar quyidagi tamoyillar asosida belgilanadi:

Qo‘pol (jiddiy) xatolar:

1. Dastur hajmi va talab darajasidagi ona tili qoidalarini yaxshi o‘zlashtirmaslik, har bir sinf uchun mo‘ljallangan va o‘tilgan orfografik, punktuatsion qoidalarni puxta bilmaslik, ulardan yozma ishlarda to‘g‘ri foydalana olmaslik.

2. Sodir bo‘lgan xato tufayli so‘z ma’nosi va gap mazmunining jiddiy o‘zgarishi hamda farqlanishi (masalan, qattiq o‘rnida qatiq; davo o‘rnida da’vo, sur’at o‘rnida surat yozish kabi holatlar).

3. Juft so‘zlarni yozishda, satrdan satrga ko‘chirishda defis qo‘ymaslik, shuningdek, defis o‘rnida tire ishlatish va aksincha. Shuningdek, tire va defislarni grafik jihatdan ham farqlab ishlatish zarur.

4. Muayyan gapga xos tinish belgilarini qo‘llamaslik yoki noo‘rin ishlatish (masalan, gap oxirida qo‘yilishi shart bo‘lgan nuqta, so‘roq, undov, ko‘p nuqta, nuqtali vergul kabilarni tushirib qoldirish).

6. So‘z shakllarini qorishtirish, almashtirib qo‘llash:

a) kelishik qo‘shimchalarini qorishtirish, farqlamaslik qo‘pol uslubiy xato sanaladi;
b) yasovchi qo‘shimchalarni noto‘g‘ri ishlatish: bevosita-bavosita, bebro‘-baebro‘; sinfdosh-hamsinf;

Qo‘pol bo‘lmagan (juz’iy) xatolar:

1) dastur doirasidan tashqari va eslatmalarda berilgan qoidalarni bilmaslik va yozma ishlarda ularga amal qilmaslik;

2) sheva xatolari (ona o‘rnida oyi, aya, momo, chaqimchi o‘rnida chaqimboz, kiyik o‘rnida

kiyikcha; mol bozor o'rnida hayvon bozor; to'xtamoq o'rnida bostirib to'xtamoq kabi qo'llashlar);

3) ko'ngil, tongi, o'zingiz kabi so'zlarda ng va boshqa harfiy birikmalarni ajratib ko'chirish: ko'n-gil, sin-gil, yan-gi, ton-gi, o'zin-giz kabi;

4) bir tinish belgisi o'rinda ikkinchisini almashtirib qo'llash yoki qo'sh tinish belgilardan birortasini tushirib qoldirish (masalan, gap o'rtasida kelgan undalmalar, undovlarni faqat bir tomondan ajratish; qavslar yoki qo'shtirnoqlardan bir elementini tushirib qoldirish kabi;

5) ba'zi joy nomlari, shaxs otlari yoki personajlar ismini nuqsonli yozish (Xamrobibi-Xamrobuvi);

6) tinish belgilarning birgalikda ishlatilishidagi tartibning buzilishi yoki bittasining tushib qolishi:?! shaklda emas, !? shaklda qo'llash, !... shaklda emas, ??? shaklda ishlatish kabi;

7) sostavli atoqli atamalarni yozishda bosh harflarni nuqsonli ishlatish: Xalqlar do'stligi saroyi - Xalqlar Do'stligi saroyi; Yangi Urganch - yangi Urganch kabi;

8) yarim qavsdan so'ng nuqta ishlatish yoki undan keyingi so'zni (turdosh otni) bosh harf bilan yozish;

9) tinish belgilarini nomuvofiq va ortiqcha ishlatish;

10) ba'zi so'zlarni ikki xil ishlatish: oliy qimmat, olihimmat, hamma vaqt - hammavaqt, ob-havo - obhavo.

Bir xil va har xil tipdagi xatolar:

Muayyan grammatik hodisa va bir orfografik, punktuatsion va uslubiy qoida bilan bogliq bo'lgan nuqsonlar bir xil tipdagi xatolar hisoblanadi. Bir xil tipdagi xatolarning hammasi bitta xato sanaladi va bu baholash uchun mezon bo'ladi. Masalan, o'quvchi besh o'rinda h o'rnida bir so'zda x yozgan bo'lsa, hammasi bitta orfografik xato hisoblanadi.

Agar o'quvchi kirish so'zlarning yozilishida oltita punktuatsion xatoga yo'l qo'yan bo'lsa, hammasi bitta xato hisoblanadi. Bordi-yu, o'quvchi vergulning kirish so'zlarda, uyushiq bo'laklarda va boglovchisiz qo'shma gap qismlari orasida ishlatilish qoidalarini bilmasa, ularning har biri alohida-alohida xato sanaladi.

Agar o'quvchi yozma ishda qaratqich belgisini uch o'rnida noto'g'ri qo'llagan bo'lsa, bitta uslub xatosi sanaladi.

Yozma ishlarda takroriy va tasodifiy xatolar ham uchrab turadi. Masalan, tushunmoq, qutulmoq, turgunlik, sukunat kabi so'zlar barcha o'rinlarda to'g'ri yozilib, bir o'rinda tushinmoq tarzida ishlatilsa, tasodifiy xato sanaladi. Agar qutulmoq so'zi besh o'rinda qutulmoq tarzida qo'llansa, takroriy xato hisoblanadi. Shuningdek, bir so'z nuqsonli shaklda bir necha o'rinda ishlatiladi: zarar so'zi zaral, tuproq so'zi turpoq tarzida ishlatilgan bo'lishi mumkin. Ba'zan 1441 o'rnida 1941 yozib qo'yiladi. Bunday faktik xatolar ham keng ma'noda tasodifiy nuqsonlar tipiga kiradi. SHuni ta'kidlash zarurki, takroriy va tasodifiy nuqsonlar yozma ishda tuzatiladi, lekin jiddiy xato hisoblanmaydi, ya'ni baholash mezoni va me'yoriga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatmaydi.

Quyidagi nuqsonlar yozma ishlarni baholashda hisobga olinmaydi:

1. Maktab grammatikasi doirasiga kirmagan orfografik, punktuatsion va uslubiy nuqsonlar.
2. Xali o'rganilmagan qoidalarga oid nuqsonlar.
3. Ilmiy-nazariy jihatdan maxsus tekshirilmagan va yozilishi joriy etilmagan nuqsonlar.